

1

15

Induna yasomadulaneni

K13/2

KuseyindaGa enkulu kumadulano ngoGa ayikatholakali

indoda engoGa induna. Noma unnumzane uSotshangane osezibiko kakhulu enkosi emnyama ukuthi uyagula akasenamandla okuphatha manjena. Umuntu akatholakali. AGantu okuyiGona Gayazilandula. Sekwonziwe umhlangano eminingi kodwa akutholakali muntu naGantu aGapholeli ukuyokhetha umuntu aGamuthandayo.

Amacala asaloku ethethwa uyona uSotshangane. Kwake sengathi kuzokhethwa kwaGakaikunga aGantwana Gazilandula. Kuke kwakhethwa uGalalinye Nkomo naye futhi wazilandula impela

2

kuze kuGe manjena sekukhethwe umfowaGo kaSotshangane uSobhuza Dumakudo ukuGa aphahe kodwa naye uGesazolandula.

Into kunomGango okhona. NgoGa noSotshangane ugulax njena Gamuloya uma kushiwo ngenxa yaGo uGuduna loGu. Sekuyiwe kaningi onkosini emnyama kufunwa yena umuntu. UzibhoGu umfokaMdawonde uyafuna ukuGa yinduna kodwa aGantu aGamfuni ngoGa umuntu oyishinga. UGala linye yena uyeke ngoGa kukhona aGantu aGamusolayo ukuthi akaziwa uzalwa umfokazane yena. Pho-ke naye waGona ukuthi lesisikhundla asinaku mulungela. Kuvelo izimpi njena ayikho nduna emadulaneni.

2

NgoGa noSotshangane uyagula. USoGuza uGeyiphoyisa naye iw lakwakhulumini. Kwathi ngokugula kwaSotshangane kwakuqala waGuyiswa emuseGenzini ukuGa azomuGambela. aGuya wayeka ukuseGenza. Kwathi angasinda wahamba n futhi waye emuseGenzini. Manjena futhi uyona osehambela uSotshangane omuthethela namacala. Uyena nomuhambela komukhulu. Pho-ke naGantu soGekhetha sengathi kungawuyena induna. Pho-ke ukuGokwa komnumzane emadulaneni kunomulomo nomusindo naGantu Gafuna ukuzoGana ngalendaGa. Kwa nxamalala akuvelanga umusindo.

4

Kwathi uma kukhishwa uSomsewu kwathula. Amadoda asemadulaneni asaze athukuthelisa inkosi emnyama. AGanye Gafuna unnumzane aGekwe kwaGakwaShezi. Kuyazisa ukuthi amadulanene isigodi esincane inkos¹ ilindelo aGantu ukuGa Gazikhethole Gona induna ukuGa yisigodi esikhulu ngaGo izikhethela yona induna njengaseTshekane yazikhethela yona induna noma ingaphumelelanga njena ukukhethaxi umuntu emthandayo. Kodwa

ser. 119

Conf. uGala linye nkomo waye khethwe iyona inkosi naGantu
GasemaDulaneni ukuGa abeyini nduna ngoGa naku uyind^una
ngoGa naku uyinduna yamaCala * asenkosi uyena sithunywa
nasezinduneni uma inkosi inomuGiko

- AmaChunu ayengasenathemba ukuthi izulu li ayophinde line futhi. Izinkomo zazifa uGuthaphuthaphu. Izimbuzi ezazingcono noma nazo zazifa njena. Kwaphela izihlahla, ileyo naleyo ndoda yaphuma nebazo ukugawulela izinkomo zayo. Kwathi kanti zasezihlala ngaphakathi emqashweni akwasiza lutho Gaphela utshani nakhona. Kwathi noma umlungu womqasho esememezele ukuthi ~~izx~~ izinkomo maziphume emqashweni. Gazikhipha eGusuku aGantu Gazintshontshisa ngaphakathi. Kwathi ezizalayo kwayizona ziphelayo. AkwaGe kusalinywa ngoGa izinkaGi zibhabhalala lomisili nezulu
- 6 Kwathi nangaphakathi emqashweni amazi awatholakala kwaphilwa ngokuyiwa emphofana (Mooi River) nakhona kwasekumi iziziGa. Kutholakale izinhlanzi ~~izx~~ zifile ngendaGa yelanga ikakhulu ngo 1933. Nomkhuhlane usemningi imalaria fever. Kwathi amakholwa aphuma izindawo ngezindawo ngamasonto ngamasonto ahlanguana ezintaGeni, kodwa akuGonakalanga lutho. Kwaze kwaphuma aGamlhlope naGo GayaKhona ezintaGeni phinde a~~zwe~~ akwaGonakala lutho. Kwathi ngelikade x umuntu engasazi wethuka eliGona lina. Kwathi musukwana lina laqedela emphahleni. AGanye akusalanga lutho eziGayeni. AGanye akusalanga lutho eziGayeni. AGanye njalo kwasala impela.
- 7 AGantu amanzi GaseGewathola emphofana (Mooi River). Umuntu avuke ekuseni aze aGuye emini. Izinkukhu kwase kuwukhona kudla kwathi kanti amakhosikazi amabhayi awayidli inkukhu kwamusukwana eyikhumbula layo. Kwathengisa izinkaGi eziningi kwaGanye Gefuna amasaka ezinkangala. Zazingathengwa ngemali elingene zona kwase kuwukuzilahla njena. Umuntu eGona izingane zikhala zilambile. Izinja zaphuma emakhaya zadla izimbuzi nezimvu zaGantu ezintaGeni. AGanye GaziGulala

8 khona lapho. Kwaphuma nkosikazi kwaphuma ndoda kwayiwa
ezinkangala ukug ukuyofuna umusebenzi. Abaningi bathutha
bayokhonza emaphulazini. Abaningi bashaqa amasaka ombila
ezitholo onanamhlanjena. Abanye basasebenzela loko.
Kwakuwusizi ukubona izingane ziwa ziqaleka esikolweni
ngendaqa yendlala. Kwavela amasela. Avula izindlu
zivaliwe. Utshwala babungasekho. Izimpi ezikhona namhlanjena
zazingasabonwa. Akekho owaye esacabanga ngokulwa yilowo
nalowo waye ecabanga isu angalenza. Kwaphuma izingane
ezincane zayosebenza. Kwakuphilwa ngomucuku ikakhulu.
Nangamatolofika nezithelo zasehlane imikhiwane namathulo.

uMndayi indodana kaDlayisa. Wakhe ngaphesheya kwe
 Mpofane (Mooi River). Ukhonzile kuGelungu. Unamakhosikazi
 amahlanu. Lendoda idumile ngolaka lwayo kakhulu isindala
 isinezimvu ekhanda, kodwa nanamhla isalwa. uMndayi
 unaabantu abaningi ababulala. Kuthena, khona manje evela
 eGoli wabulala umfokaNdawonde ngoaba eshele kunina.
 UmfokaNdawonde wayengesheli empeleni wayethekula njena
 kunina kaMndayi. Uthe ukuaba abane naye wakuza nonina
 10 kwazisa ukuthi unina akamesheli lomuntu. Usethula uMndayi
 ingathi woxolilekanti kanti uyalwa impela. Kwaphuzwa kwaze
 kwahlwa. uMda6u Ndawonde usephuma evalelisa ecamanga ukuthi
 uMndayi usexolile, kanti kulapha eselwa naye. Usememela
 impi ngoaba emazi ukuthi uMdala ishinga. Waye ngaziphethe
 izinduku wayehamba ngezandla evela emsebenzini.
 Ithe uma ifike impi isimudumela isimushaya ize imabulale.
 uMndayi yena waye ngekho lapho. ~~Uma~~ Uma seyi6uya impi
 sekuzwakala ukuthi uMndayi usebulele umuntu yathukuthela
 indodana kaMda6u Ndawonde. Yaabanjwa kaninginingi isusa
 11 impi ngoaba phela uMda6u wayenezingane eziningi impela
 zabafana nomantoni6azane. Nanamhla isengewe6u, iyathanda
 ukulwa. uMndayi usehlule abafowa6o amadodana kaDlayisa,
~~ak~~ ethi makayeke bku kodwa akavumi. Ukewashaya futhi

induna izomela ingashongo lutho kueyna. Lomuntu empeleni
 usengogungile manje ngo6a namadodana akhe ase amakhosikazi.
 Uthena uku6a ashaye induna wa6oshwa. Kwathiwa ugangile
 engumuntwana wenkosi ashaye umuntu engenasono naye. Use[~]
 wathola izi6ongo

Indlovu ayidinwa zinduku

Indlovu ehwaqa6ele emadunadunu,

12 Umpanozamila enjeni,

Uhla6a zihlangene asizile,

Ngo6a wahla6ana kwandoda

Wahla6ana kuqala kuna6anye,

Udumazi igugu ngo6a udumaze uyise emu6uka em6onga,

Unda6a aka6ulali iyasizila,

Unhlavana zimbulala umlilo.

Kwasha izalukazi namakhehla,

Unogalela umhlola ngo6a egalele kuyisi induna izomela.

Uvemvane oluma 6ala zi6adu ngi6engiyaluthi n6a lwa

hwaqa6ala.

Ophuza manzi engoma 6akhexa imilomo.

Uda6ula manzi ngo6a anqo6a impi iphelele.

Ujikijela izinsizwa emnyango avale ngazo.

Usunduza uyise embekile aye amufake ezingoⁿini zezindlu.

Undlovu ayidinwa zinduku.

Amantombazane, amantombazane a vunula ngezingci^{ci}6a
zawunanga mabhayi awo. Izingci6a lezi zenziwa ngewuli
nangamasakane kufakwe uGuhlalu ngenzansi ekugcineni
kwawo. Lamasaka newuli kuphothwa kahle Gayazenzela
Gona. Gafaka nonomdindi uma ingci6a ingekho. Ingci6a
lena, ayifakwa izikehli ivamise ezinganeni ezincane.
Amatshitshi avama ukufaka onomudindi namabhayi.
Amabhayi Gayawathenga Gawafake amafutha engulu6e.
Ukuze afundemalise angasheshi ukungenela uma lina
14 izulu. Agagxwa entanyeni. NoGuhlalu ziya6ufaka
entanyeni nasekhalweni oGenziwe kahle. Ziyayifaka
imali nazo ekhanda nezigqoza futhi. Ziye zigqize
embaleni ngamasho6a nje ngezinsizwa. * Ziphatha
izinduku ezinezigqoza nezinamasho6a uma zizogida,
zigide ngazo. Uma kwemulwa zihamba ngomzimba zonke
zingafaki lutho zifake izingci6a ezincane njena
ngaphambili kuphela.

Uma intombi isizocanguza yeluka isicolo ifake
nesidwa6a sezimbuzi. Yona inga6e isenza njengezinye
iyahlonipha aBasemuzini.

Amakhosikazi anezicolo wonke kuwumuthetho loko
kukhombisa umehluko ezintombini nasezikehlini nakuma
k z
khosizaki ayawagqoka amabhayi, afake izidwa6a wonke.

15 * Izidwa6a lezi ziyakhandwa ngezikhumba zezinkombo nezezi
ntondolo. Ziyashukwa kuqala izikhumba a6athize a6akufundele
Gese zikhandwa-ke izidwa6a. Zinemali eningi uma zithengiswa.
A6azenzayo cishe imvama Ganothile ngo6a isidwa6a si6iza
u £1 noma u 15/-.

Izicathulo za6o, izingca6ulelo zakhiwa ngezikhumba
zezinkomo nangasondo emotor. Uma kukhandwa ingca6ulelo,
siyacwilwa kuqala isikhumba Gese sikhishwa sisikelwe
ezinyaweni zomuntu. Zikhandwa noma ngawu6ani akukhethelwe
muntu. Nezemoto ziyathengwa amasondo emoto. Asikelwe onyaweni
16 lomuntu. Afakwe amafosi. Okunye okufakwayo inqo6o

ser. 119

u6usenge ngisho nengane ezelwe. Izintombi nezinsizwa nomakoti
6afaka amabhengele ezandleni.

Inkosikazi uma isi6elethile ifaka ixama i6ambe isisu
singanwe6eki kuze kuphele yinyanga ingalikhumulile. Ixama
lenziwa ngo6uhlalu lithi alifane nebhande. Umakoti uma
evunule ufaka izinsimbi, nezinye izikhumba zezinye
izinyamazane. Afake nesidwa6a sakhe. Umkwenyana^{a e} naye
uyavunula ngezinsimb a nangezinye izinhlo6o zezikhumba
zezinyamazane. Uye ehluke kwezinye izinsizwa. Ugiyane
ufakwa a6anumzane 6odwa.

17 Amadoda agoka amabheshu kanye nezinsizwa, na6afana.
Amabheshu awafani kukhona futhi awezinsizwa amade isinene.
Lawo-ke athandwa izinsizwa. Akhiwa ngezikhumba zezimbuzi
nangezinsimba nangezikhumba zamankonyane ezinkomo. 6athanda
kakhulu awezinyamazane anombala omhle 6avunule nangezisimba.
Kuvamise izinsizwa ukuvunula kanjalo zona zisase6enza eColi
lapho izinsimba zitholakal khona.

Amabheshu lana akhiwa a6anye a6antu a6akufundele loko
6a6iza izihlanu zosheleni ngawo. Pho-ke a6anye njalo
18 6a6iza ngaphansi kuhamba ngokuhlulana kwamabheshu nango6unyanga
6a6antu. Uma kungayiwa ndawo 6avunula ngamabheshwana njena,
enziwe ngezikhumba zezimvu. Uma 6eyokweshela 6avunula
ngathize amhle noma kuyo6ukwa. Kukhona okunye izinsizwa
ezivunula ngoko. U6uhlalu zigqize nga6o isoka li6onakala
ngako ukugqize kakhulu entanyeni nasembaleni nasekhalweni.

U6uh~~u~~llu 6ulungiswa izinsizwa ngisho izintombi zilungisela
amasoka azo. Uma insizwa ingena ntombi ayivunuli kahle
ngo6a ayina muntu ozeyenzela u6uhlalu 6okuhlo6a. Kuwumuse6enzi
ukulungisela amasoka izigqizo ngo6a no6uhlalu 6uyathengwa.
19 Kuthungwe ngokotini wokulungisa. Namadoda amadala ayavunula
kanjalo uma asagqonywa.

Kukhona okunye futhi okufakwa izinsizwa izigqizo
ezenziwa ngamasho6a ezinkomo nawamashashi ~~xxx~~ nangemisila
yezimbuzi. Loku kufakwa embaleni kuphela. Entayeniⁿ
kufakwa namaphasi enziwa ngo6uhlalu o6uvela ezintombini.

Esiswini GaGophe ngamasheet Gathenga amayadi amhlophe esitholo GaGophe ngawo. Gafake nemitsha yaGo. Imitsha iyathengwa ngosheleni kulaGa aGawakhayo. Umtsha ufakwa emucanyweni phambili. Kwenziwa amakhohla ikakhulu. Nezinsizwa uma zizogida.

20 Ekhanda Gafaka osheleni imali. GayibhoGose izimboGo nozuka nontiki nezindiGilisho. Loku kuyakhiwa aGanye GaGo futhi Gese Gekuthengisa. Gafaka nezimpephe kanye nezigqoza a zakhiwe ngezinsiGa zezinyamazane. EzindleGeni kuyabhotshozwa kufakwe umhlanga. Uyanqunywa ulinganiselwe kuzono. Sekukhona ezinye iziqaza aGazifakayo, Gazithenga eGoli zinhle kunezomhlanga.

Uma kuyoliwa Gavunula ngenye indlela. Gafuka amabheshwana njena Gese Gegqoka iziphuku zaGo GaziGophe okhalweni ngamabhande zisuka ehloambe. Zinomucilo ezigahlwe ngowo entanyeni. Loku kwenza kuvimbela inyama ingasheshi ukugwazeka. AGanye Gafaka amagogo eziwe alingane esifuGeni nesigqoko samagogo

21 Ukugqoka kwamakholwa

Amakholwa akulendawo awafani namanye amakholwa ngoGa izenzo zawo zisafana kakhulu nokwamabheshu. Amadoda afaka amabhulukwe amade nezinsizwa futhi. Kodwa lamabhulukwe awawashwa asaGa namafutha nje ngamabhayi~~zi~~ amaqaGa. Namahembe asaGa namafutha kuze kuGe ngcono amabhantshi ngoGa wona aGawafaki njalo. Gawagqoka uma limakhaza kuphela. Amanye amadoda ahamba ngezisu awashiye amahembe afake amabhulukwe kuphela. Nezinsizwa xx futhi ziyakwenza loko. Uma ziya empini zifaka amafushane yikhona ziyokwazi ukugijima. Uma lingekho elifushane ifake ibheshu.

22 Noma Gegqoke amasuyidi aGazifaki izicathulo. Noma Geya esontweni Gahamba ngezinyawo. Izinduku azisali noma kanjani noma Geya esontweni Gayaziphatha ngoGa GesaGa ukuthi Gazoshashwa izitha zaGo endleleni Gangaphethe lutho olunjengenduku, ikakhulu uma GexaGene nozinye izigodi. Futhi izinsizwa zihamba ngambila noma nganingi ngoGa yesaGa ukuthi Gazoyishaya aGanye aGafana. Zikwenza kakhulu uma

ser. 119

zishela izintombi. Lapho-ke ziphatha namahawu zihlome impela ngo6a zihamba izinsuku eziningi zingaziwa ukuthi zashonaphi. Uma ~~u~~ isiqhonyiwe i6onakala ngeduku eli6omvu ekhanda esigqokweni sayo insizwa. Leyo uma iya entombini ~~u~~ ~~ix~~ ihamba ngokucasha njalo inga6onwa nentombi iyalifihla isoka layo ezitheni zalo.

Izintombi namakhosikazi la6a, na6o izingu6o za6o azifak^wá amanzi. Zingcola ngaphezu kwezezinsizwa namadoda uma kugaywa utshwala a6anye 6ahamba ngomuzimba 6afake ihembe njona. Noma 6afake isikethi sodwa kuphela. Uma kuziwa esontweni 6ahamba ngezincabulele ngo6a izicathulo 6engazithandi 6engakwazi ukuhamba ngazo futhi. Uma 6ezifakile kuye sengathi 6ahamba emigodini 6ahambe kancane. A6anye 6ayenyela uma ~~6xxx~~ 6ezifakile. Kwesinye isikhathi 6afaka ezamadoda izicathulo. Namasokisi amadoda a6ananda6a namasokisi ayeza inyama. Nangendi lokwe eyendlula izingu6o. Ikakhulu uma iyindle indilokwe 6ayiveza ngaphezu kwezingu6o yikhona izo6onwa a6antu ukuthi yinhle namadrosi 6ayawaveza a6e made ikakhulu izingane ezisencane. Izalukazi namakhosikazi 6afaka ezinde izingu6o ezishaya emaqakaleni 6agaxe izidwenjana 6enzele ukuhlonipha a6akhulu la6e~~g~~ gane khona. Ekhanda a amakhosikazi athwala amaduku noma izidwejana ezilingene ukuthwalwa. Amantombazane nezinsizwa 6afaka amachichi ezindle6eni za6o. Namabhangele amaningi ezandleni kanye no6usengo ezandleni nasezinyaweni.

Ukuzila nokuhlonipha

Intombazane ithi ingaqoma iqale ukuhlonipha laph^o
 iqale ~~ukuhlonipha~~ iqome ngakhona. Isizohamba ngokwesaba
 njalo njena. Uma ize yagana lapho isizohlonipha
 ngokufaka ingushana encane yokubonakalisa ukuthi manjena
 ihloniphile. Ayibabizi abalapha ithanda khona ngamagama.
 Iqamba elinye ibizo uma ukuthi ibizo lomunye yalapho ithanda
 khona linjalo. Kanjena imahashi Gathipele noma ingadula.
 Umaphoyisa umahnisa. Umuntu umkhaphelwane. uma umakoti
 ephule lomuthetho uyahlawuliswa. Nentombi engahl^oiniphi
 iyaliwa kuthiwe akuntombi yalutho. Kwesinye isikhathi
 26 ihloniphe ihloniphe ize yale futhi lapho. Intombi uku^o
 ingathathwa izama ngamasu amaningi. Ihloniphe, yelukele
 abaku^o kamuyeni izitheba naravovo. Ibenzele notswala
 nokunye okungayidumisa ku^obona. Ibe nomusa kakhulu
 kwa^obese muzini ukuze ithathwe. Nabaku^o bayayisiza impela
 uku^oba yaziwe abasemuzini idume ku^obona. Izalukazi ziyamhlonipha
 umkwenyane kakhulu. Nezingane futhi ziyamhlonipha
 umkwenyana ziyatshenwa uku^oba zimuhloniphe. Nomkhwenyane
 uya^oahlonipha abasekweni kakhulu alungisele uku^oba angaliwa
 abasekweni. Uma engazilungisele uyaliwa. Naye abazali
 bakhe bayamulungisela kahle baphe abasekweni utshwala.
 27 Okuthiwa ameva abasimuzini.

Ukuzila

Ukuzila kuyinto enkulu kuyafana naku ukuhlonipha.
 Umkhwenyane akayidli inkukhu yasemuzini. No^obisi lwasemuzini.
 Namasi akawadli. Nezintombi aziwadlelani amasi asemuzini.
 Nasekhaya azivamile ukuwadla. U^obisi alufakwa ethiyeni uma
 kukhona abantu. Umnumzane uzenzela yena yedwa njena
 emzini wakhe nezingane zakhe. Izingane azinikwa ithiyi
 kuthiwa zofunda ukubhunguka zishiye amakhaya. Ukudla
 kwasemuzini intombi uma isiqomile ayikudle. Agcina ngokuphuza
 utshwala kuphela. Uma isiganile ize inikwe imbuzi, okuthiwa
 28 indlakulda. Iyaye ihlalelwe kuze kuthi ngelikade. Ibisi
 iyadla. Inikwa inkomo yamasi nokhezo. Inkomo yamasi iphuma

ser. 119

28
cont.

ngaku6o kwezelo6olo. Uma uyise engayinikanga, usezoyinika yena unnumzane inkomo yakwayo, incengwe ize iwadle. Amakhosikazi awayidli inyama yenkukhu into ya6antwana nenyama yengulu6e awayidli amakhosikazi. Athatha amafutha ku6e kuphela njena engulu6eni i6isunikwa a6antwana 6azidlele. Enye into ehamba nokuhlinipha izindawo. Umakoti, noma inkosikazi endala ayiyi endaweni kayise noma kuvelani. Ayiyi ngakhona. Uma kunento eyidinga ngakhona iyaphuma i6ize ingane izoyithathela. Uma ingekho iyeke impela.

Uketheza umusebenzi wawo amantombazane namakhosikazi. Kuleli kuthezwa izinkuni emahlanzeni. Akukho okunye okungabaswa Amakhosikazi ayaGizana alindane athathi izimbazo neziGopho zawo azicwile emanzini. Athathe ikatha ahambe eseyotheza emahlanzeni. Inkosikazi uma iyodwa iyayesaGe ukuhamba yodwa ngoGa kusekhona izinyoka nezinye izilwanyane. Kodwa aneziGindi ayahamba njena aGuye futhi akhle. Azothi uma efika angathe zindawonye aqaqane amanye ayekwenye indawo Gesehlangana uma sehamba. Namantombazane ayamemana ngoGa esaGa izinsizwa ukuthi zowaficakaGi uma ihamba ngayinye. ~~Futhi~~ Futhi kulapho kuphela khona zonke izindaGa zawo. Avuka ekuseni aze aGuye ~~nx~~ ntambama ngoGa kade ezeKelana izindaGa zezesheli namasoka. Nazo futhi izisheli ziyawavimbezele uma eyotheza amantombazane. Ukweshela kwalapha kuyaGanjwa intombazane noma ingamfuni umuntu. Pho-ke kuye kusize aGahamba nayo intombazane. Uma iyodwa Gayaganga ngayo. Ayihambi intombazane iyotheza yodwa. Ayilindi yodwa futhi. ~~U~~ UGani ayimutholi umuntu Gayotheza ihamba nengane noma eyomfana noma intombazane. Ziyacandwa izinkuni ziGuthezelwe inqwaGa, Gese ziyaGoshwa ngomucilo noma n ezintambo. U Usewethwala umuntu umunyaGa wakhe eyanawo ekhaya. Okuthele uzophindela futhi. Izinkuni ziGekwa iminyaGa emikhu esithondweni. Kuye kuthezwe nezimanzi yikhona zokomela

ser. 119

ekhaya. Ikakhulu ezimanzi ziyasiza uma lina noma kuphekwa utshwala yizona ziwu6amba umulilo uku6a ungasheshi ukucisha. Kukhona izihlahla ezingathezwa njengemisululu inentuthu. Ize ithezwe uma kuphekwa utshwala ngo6a kuphekwa phandle ayi endlini. Amavila a6onakala ngo6a engenazithondo.

bb 32 / A6afana 6atheza uma kosiwa iphaphu nogalo wamadoda. Uma isi6aya kungesothango kuthezwa sona uma kungamatshe kuyathczwa izinkuni. Kwesinye ikhathi 6atheza izinhlanga emasimini e6usika zama6ele nombila. Kodwa amadoda awavumi nezinhlanga ngo6a ezezinkomo. Kodwa uma amahlanga emaningi kuyavunywa atheze amakhosikazi. Izinkuni zisiza kakhulu ekuvuthiseni naseku6aseleni utshwala. Nomhla6a uyathezwa ngo6a wandile kulendawo. Nohali6oma uyathezwa. A6anye 6ayazithenga izinkuni ku6elungu ezinkangala zikawathela. Izi6ani azandile kwande ubhaqa lokukhanyisa

33 :

Umusebenzi wamadoda

Amadoda awanawo umusebenzi omukhulu kakhulu into njena utshwala nokuxoxa ngempi. Izinsizwa zisebenza ukweshela ngo6a zifuna a6afazi a6aningi. Zithi zingaqonywa zihambe ziyofuna imali yezinkomo eGoli. Nanko-ke umusebenzi wezinsizwa. Amadoda wona asebeke a6afana 6awo ukuthi 6enzanjeni 6ona. Nemali ayikho ngezela ku6o a6afana 6awo. Ukulima umusebenzi ~~wam~~ wamakhosikazi nezingane zawo. Ngaphandle uma kukhona utshwala indoda nayo iyayakolima. Omunye umusebenze wamadoda uku6iya ~~am~~ amasimu awo ngamahlahla. Nokwelusa izinkomo zawo.

34

Amakhosikazi ayasebenza impela kakhulu wona namantomba6ane. Ukulima kwenziwa iwona amakhosikazi namantombazane. A6anye 6alima ngemikhono a6anye 6alima ngezinka6i. A6anye ngezimbongolo. Athi uma eseqedile ahambe ayohlakula futhi. Ukuhlakula kuwu6e umusebenzi onzima kuwona ngo6a nokulima akungandlela enhle. Ikhu6a alishoniswa limane likwaye phezulu njena. Ukhula lukhule kuqala kunama6ele noma nokulinyiweyo. Asazophuma

ser. 119

ahlakule amakhosikazi namantombazane. Indoda ehlakulayo
 kuthiwa yehlulwa umfazi Gese iyohlekwa. Futhi ukuhamba
 35 nonkosikazi ihlazo kuleli lalapha. Inkosikazi fhamba namanye
 amakhosikazi. Uma ukuthi ukhula luningi inkosikazi isizokwenza
 utshwala imeme ahangayisiza aGantu. Amadoda awavamisile
 ukuya athi nayile afike acele utsh ayidlula lapho.
 Ukuhlakula umusebenzi wamakhosikazi kuphela, nezingane
 zamantombazane. Asazolinda manjena uma sekuphelile
 ukuhlakula nokulinda kumusebenzi omkhulu ixx impela ngo6a
 kuthatha isikhathi izinyoni zihlupha. Uma sekwedlulile
 sekungena ukuvuna. Ama6ele anomusebenzi ngo6a ayasikwa
 kahle a6ekwe ensimini. Athathwe esiwa ezitheni ngamakhanda
 36 ~~Kubhulwa ngezihliphi. Azohlala isikhathi Gese eGuya~~
 eGuya ngezihliphi. Azohlala isikhathi Gese eGuya
 ebhulwa uma sekuphakathi no6usika. Aku6uli amakhosikazi
 izinsizwa ezibhulayo zisizwa amakhosikazi. Zenzelwa utshwala
 uma zizobhula. Ziphekelwe ulentshisi futhi noma ubkontshisi.
 Kubhulwa ngezinduku. Amakhosikazi ayelawona. Asazowathutha
 ama6ele awase emigodini. Awathelwa emasekeni nasemathangini
 afakwa emigodini kuphela. Uma esekhishwa kusale ama6i
 ngaphansi okuthiwa isango6e asakhuntile ama6ele. Kuyadliwa.
 Nombila use6shenzwa amakhosikazi nokutheza okwamakhosikazi

37

Ukwakhiwa kwesigaya nendlu

Uma umuntu efuna ukwakha isigaya uyakwabanye bamuBonise isiza sendawo elungile. Uqonda kwabakhulu abanolwazi nendawo leyo. Uma esekwenzile loko usesimba isiza leso alinganisele izinkomo zakhe. nomuzi wakhe ngi ngoBa isigaya siphakathi ~~ka~~ komuzi umuzi uyasinkan phakathi. Loku kwenziwe la yikhona unnumzane eyokwazi ukuzwa noma inkomo yakhe yeqa esigayeni noma igwazwa ezinye izinkomo futhi. Uzothi uma eseqedile ukumba ahambe ayofuna izigxobo emahlathini.

38

Abuye nazo uma ezithola. ~~U~~ Uguyamazo ngazinye njalo aze aqede ukuzigxumeka. Usezokumba imigodi eminingi elingene nezigxobo. Uma sezigxunekiwe izigxobo usufuna uphicho. Kuthatha isikhathi ukulungisa isigaya. Abanye Genza utshwala bameme abantu ukuBa babasize. Kuyasheshisa uma umuntu enze utshwala. Sithi singaphela Gese kukhandwa impundu yokugena izinkomo. Kwenziwa nesango elikhulu lazo zonke eizinkomo intuba eyezizacile isancane. Usezofuna imivalo yokuvala intuba nesango. Usezohamba umuntu ayofuna inyanga yokuBethela esigayeni zingakangeni ezinkomo phakathi.

39

Uzothi uma eseqede konke loko acele ngentelezi.

Gesezingena izinkomo phakathi usezinukisela nezinyamazane ezithize. Uma inkosikazi iye emifuleni ayingeni esigayeni ngoBa kwabethelwa. Futhi inkosikazi ayizidaBuli kaBili izinkomo uma zimi noma zihamba umthetho lowo. Namajoko namakethanga ayiweqi inkosikazi noma intombazane.

Indlu yona isiswa njengaso isigaya phansi. Yona ~~ix~~ izigxobo zayo ziBaningi nophico lwayo luBaluningi impela kakhulu ngoBa iyacinaniswa kakhulu yona ukuze ingawi masishane. Futhi kukhethwa izigxobo ezilukhuni ezingathandwa umuhlwa. Ezingasheshi ukuBola futhi. Umunyango wendlu munye. Uma seluphelile uphicho kufunwa amaBalelo nezintungo namabhaluko. Amabhaluko ahlangani phezu amef futhi, angafathalali ukuze indlu inganethi. Uma seBaqedile ngamaBhaluko Babake izintungo. Amakhosikazi asazokweluka izihlandla ngomhlanga awusikile. Isihlandla semboza loku phadla. Emuva kwaloko

ser. 119

40

sokufulelwa ngotshwani. Kukhethwa abantu abakwaziyo ukufulela izindlu akuthathwa njena. Uma indlu inetha umuntu uyaye kumakhi azoyilungisa ngo6a phela wahola imali ngokufulela indlu leyo. Uma eseyiphinda angabe asagiza lutho ngengemali.

UDlayisi kwakuyinduna enkulu ~~kwa~~ kaSilwane. Wake wahlasela eNgome. Lapho uQudeni azithola khona lezi ~~ixig~~ iziBongo. K Kwathi kanti impi yaku6o isimulahlekele akasayi6oni wafuna intu6a yokuphumelela ezitheni zakhe. Kwathi uku6a Gamu6one a6aseNgoma Gamutholekela 6onke. Ehamba nezinsizwa ezintathu yaSemayakeni nezimbili zakwa ndawonde. Yathi ukufika impi 6atholana. Kwezwakala kwa6a ku6o ukuthi uQudeni aka6onwa. Kwezwakala nokulwa kwempi. 6anikela khona a6aku6o. 6ayidumela eyaseNgome. Kwafa izinsizwa zontathu ayehamba nazo wasala yena. Ithena u6a i6aleke eyaseNgome wathola iziBongo.

42

Usisu singaphakolwa
 Umncondo kaTshaka,
 Umadla esuthe kungafanele
 Uhla6ana zihlangene
 Ugudu kalibhenywa
 * Umehlo akabhekwa
 Uzihlangu kazephuki
 U6amushiya 6embekile
 Uzihlangu okade zazihla6ana
 Ezahla6a ~~inyxxxx~~ inyamvu6une
 Gwahlu6e umntakaNkonde
 Unoduma li6alele kwa6a
 Ongadinwa imilomo yezintombi nezalukazi namadoda.
~~akx~~ Akhamisi ku6ande emathunjini.
 Ukhamisa liguqu6ale line imvula engapheli
 Ukundla zingaqedwa njengonogwaja.
 Umahlala e6ophile.

43

UQudeni akayona inkosana kuyise. Akazalwa futhi inkosikazi,

ser. 119

kodwa ngokuhlakanipha wathola iziGongo kuyise omuzalayo.

Uthe ukuGa uyise afe wasala uQudeni emanxuweni kayise Gonke
aGafowaGo GaGaleka. NgoGa GesaGa izitha ziGankankinkile
ndawozonke.

UDlayisa wayena makhosikazi ayisithupha nezinsizwa
ezingamashumi amaGili. Namhlanjena uyena uQudeni/ umusizw^e
wenduna nomuGongeli wayo. Kuthena musukwana kuGekwa uMkhali
induna. Inkosi emnyama ingavumi kwawuyena omele uMkhali
44 impela kakhulu ukuGa aPhathe aGe induna ngoGa kungowase
ndlunkulu. Kuthena oNgcanyile Dladla nezinye izinduna
zingamufuni uMkhali ngoGa eyiChunu futhi engakhonzi komkhulu.
Pho-ke waGekwa uMkhali ukuGa aGeyinkosi induna. Kuthena
kuthethwa icala khona ngaphesheya kwaGa uyena futhi uQudeni
osiza uMkhali ngokumGonisa. Amasu angawenza n oGa aGantu
aGanye Ganga kuHlathi induna endala. Pho-ke noMkhali
kuswelekile ~~am~~ asizwe amadoda. UQudeni enyeke indoda
edumile kwelangaphesheya eTshekane. Unothile futhi,
uyasiza futhi ukulo eGoleka aGanye aGahluphekileyo.
NokuGonisa ununtu uma enecala elithize. Unjengomumeli kuGant^u.

Kuyinto ~~mt~~ ethokozisayo uma kwenziwe isidlo. Kuqala ngokumenywa izihlobo naGangane. Gatshenwe ukuthi maGacwile amaGele. Kuyot i uma Gonke seGecwilile Gese kushiwo usuku lokuqala ukugaya. Kuthi ngosuku lokuvova Geze kulowo muzi ukunquma izinkomo. Gavamisa ukudlaGa inkomo ngambili noma ngantathi, aGanye njalo ngayinye. Amadoda anquma inkomo. Amadoda ahlinzayo athola amantshontsho aphuze notshwala khona lapho. Kuphuma ukhamba lwawo. Ngalezosuku uma isiGaya kungesizingoda kuye kothiwe sona. Kosiwe nenyamana ngaphandle kwantshontsho. Amadoda adle nogalo wawo. Kosa aGafana naGaphemba umulilo yiGona amadoda ayahlala njena adle uma isivuthiwe naGafana Gaph^{iw}~~ye~~ iwona. Inyama ivama ukuGa

ser. 119

ikhishwe izinsonyama kahle. Ngakusasa isiphekwa. Amakhosikazi amenyiwe eze namaqaga otshwala kuthi uma engena kuyiyizwe kujajulwe. Utshwala se6uzohlelwa o6umnandi o6a6akhulu o6u6i o6a6afokazane. Kuzothi uma selintambama amadoda aye esi6ayeni amakhosikazi namantombazane ahlale ezindlini¹ wona. Sekwa6iwa ukudla notshwala. Akukho okunye ukudla okudliwayo utshwala

47

nenyama leyo. Utshwala Guza x muva sekudliwe inyama. Na6akhulu na6ancane 6ahlala ndawonye. Uma sekudliwe sekulethwa utshwala 6ethulwe ngeziqonga njalo njena. A6anye se6ezophuziswa. Uma umuntu owaziwayo uyaphuziswa yi6o 6onke madimde 6eku6iza noma 6athumele omunye wa6o azokuphuzisa. Uma sekuphuziwe umunumzane uyasukuma a6onge i6andla alandule futhi. Sekuzosuka amadoda ngama6utho ngama6utho agiye. Kuthi uma egiya a6ongelwe. Kuthi njalo agiya kahle a6ongwe kakhulu. Sekuza amantombazane namakhosikazi ezo6uka ayiyize futhi kuze kuphele.

48

6ese 6ehamba a6antu kuzothi izihlo6o zithole inyama ethize ziphiwe. Kuye kuthi enye inkomo yanele ukupha a6antu kuphela zona izihlo6o na6amenyiwe ekade 6elethe amaqaga.

^Aku6uswa ilanga li6elinye nakusasa kusa6eya a6antu 6athole futhi nangomhlomunye futhi. Lokukwenziwela uma umnumzane efuna uku6usa x njena nezingane zakhe. 66onga kuNkulunkulu u6uphila kwakhe. Kwenziwa e6us¹eka kuphela ehlo6o akwenziwa. Isizathu soku6a ku6ese 6usika yingo6a inkomo zisuke zisagcwele kade zidla amadlanga zikhuluphele a futhi inyama ayi6oli masishane nama6ele asandile.

ser. 119

49

Inpi yaGakwaNxamalala nameDulane

Lezizigodi zingaphansi kwenkosi yinye. Zehlukene ngezinduna. Induna yakwaNxamalala uComusewu, eyasemaDulaneni uSoshangane. Kuthena ngesonto eledlule kwavela ukuxaGana kwaGakwaNxamalala nawo amaDulane. GaGanga izintombi nokuguda kahle.

50

Isigodi sasemaDulanene sincane kunosakwaNxamalala. Kodwa phezu kokuGa sisincane lesigodi sisina kahle impela futhi sinekani okulweni. Kwakuphuzwa utshwala kuwumsindo kwaNxamalala. NgokuGambelana amaquGu lezi zigodi zaxaGana zalwa. Omunye wasemaDulaneni wafa kwaGa kaNxamalala walimala omunye Gamushaya umulenze Gawukhumula. Usagula yena. Phezu kokuGa izinduna zikhuza kangaka kodwa akuzwakali. Lempu yahlangana ~~nkox~~ eGusuku. Alitholakali iqiniso lapha kwasuka khona ngoGa kwakungathi sezixololeno. Pho-ke namagoso empilawaGonanga ezwe sekuhlangonwo njena ~~x~~ endlini kwachitheka utshwala kwanjoyana. Kuthe ukuGa kuGe njalo yehlukana phakathi. NgoGuncane aGase maDulaneni Gaze GaGaleka impela lakwatholakala khona ukulimala komunye waGo. Manjena seyivimbelo naGaya emasontweni

51

aGesendluli aGesilisa kusinda aGafunda isikolo kuphela. NaGaGengekho empini. AGaGe khona aGasakhashi phela. NaGeshela khona kwaNxamalala nasemaDulaneni aGasayi. AGakwaNxamalala Gekunomucanguzo ozoGa kwaDumakudo ngokwosaGa amaDulane igoso lamemezela ngezidloza kwanxele ukuthi kunga yimuntu kwaDumakude. Amakholwa ukuze nawo angene kulondaGa yingoGa yiwona aqala uthuli njalo. Futhi aGonakale eseheleni nawo. AGasakwazi ukuwashiya seGowashaya nawo. Sekukhona amagoso nakuwo amakholwa ngoGa ayahlupha. AsaneGutho lwawo odwa. Kodwa amakholwa asemancane njalo njena kunamabheshu. NaGafana

52

Gezinkomo GasemaDulaneni naGakwaNxamalala aGashiyani yiko loko Galwa njalo. Ngesikole esedlule Gashaya nezingane zesikolo aGasemaDulaneni ngoGa indlela ⁱⁿ yidlula khona lapho emaDulaneni. Ezinye izingane zaziphonsa emfuleni azemuka kodwa kwazisa ukuthi amanzi ayengokho. Lezizigodi zilindelone impela akwaziwa ukuthi yozala nkomoni. Namantombazane alezi zigodi

Ser. 119

K13/21

52
cont.

abhekene nawo ayalwa kanjalo namakhosikazi awathandani ngo6a
i6alwe kufiwe emaDulaneni. Induna uSotshangane usezikhiphile
e6uduneni ngoku6ona u6unyakanyaka kwezigodi. Okukakhulu
kuyagisa ukuthi akaphilile kahle uyagula sekuwumfowa6o
esikhundleni sakhe.

Loku kwenziwa uma kotu uma engakacanguzi. U6onwa uma evela emuse6enzini umkhwenyane. Kuye kulindelwe ukuze kuphele isonto umkhwenyane efikile 6ese kugaywa utshwala o6uningi impela noma izingcazi eziwu 15 ishumi nesihlanu. Umkhwenyane akatshwawa u6ona ngo6a so6ungena njena utshwala ngezingcazi. 6uthwalwa izintombi zodwa. Azihambi emini zihamba ntambama sekushona ilanga. Umuntu uzwa ngokuyiyiza njena zihamba zihleka zicula. Uma uhlangana nazo ziyakuphuzisa noma u6ani. Kuthi uma zifika kuyiyizwe 6ese zivunyelwa

* 54 ukungena umkhwenyane usezoya kuzo zona. Umakoti yena akayi, uhlala ekhaya. Sekuzogcala a6antu khona manjalo a6azizwili izintombi zingena na6azi6onile. Se6uzophuza lo6utshwala 6uze 6uphele kusale okuncane njena kwakusasa. 6uphuzwa zikhona izintombi lezo. Zothi uma se6uphelile zi6uye. Sezizophelezela izinsizwa njalo zize zizibheke eduze namakhaya zo. Izisheli zithola ithu6a lokweshela lapho.

Umkhwenyane zithi uma zifika azihla6ise imbuzi khona ngaso lesosikhathi. Ihlinzwe iphekwe masishane. Uma umkhwenyane engakwenzanga loko kukhomba ukuthi uyamala umakoti ngo6aphela zoyixoxa ekhaya ~~kuxix~~ kumakoti. Uma futhi umkhwenyane engawenzanga umusa walamuza kuzo6onakala ukuthi uyamala umakoti. Umakoti usuke emu6iza umkhwenyane uku6a makeze kuyena amuvakashela, ngo6a sewamukhumbula kakhulu. Omunye u6uya nezintombi lezo eze kumakoti wakhe. Uma engezenga nazo anga6e esahlala isikhathi eside engezi. Nomkhwenyane akasho kumakoti ukuthi namhla uyeza. Wethuka

ngo6a sekufika ingane ethunywe umkhwenyane ukuzomu6iza
 uhlala elindele. Nokudla kukhona. Umkhwenyane akayidli
 inyama yasemuzini, namasi, no6isi, udla utshwala no6hontshisi
 56 kuphela ukudla okwaziwayo. Umakoti usezothutha izingu6o
 ngokunyenya azisi ehlane la6a zolala khona, nomuyeni wakhe.
 Uma lina uzocela umakoti waku6o uku6a amusize ngendlu uma
 ikhona 6alale khona. Umyeni uhlala izinsuku ezimbili
 mhlaumbe lu6e lunye kuphela. Kuswelekele umyeni amuvakashele
 njalo umakoti wakhe uma enesikhathi sokumvakashela ngo6a
 uma engezanga kuso6ala ukuthi uyamala. Nomakoti usezolungisa
 afune enye insizwa. Umakoti uyahlupheka uma sekukhona umyeni
 ngo6a uya6ika njalo uma ehamba x eya kude. Ngo6a hleze afike
 engekho umkhwenyane. Umkhwenyane uhlale ~~na6a~~ na6alamu 6akhe
 emini 6amulethele nokudla futhi. Umakoti uyamase e6ona ukuthi
 umkhwenyane useyedwa.

ser. 119

Induna yangaphesheya

27

Kukhona isifunda esikhulu senkosi yona impela yasemaChunwini. Sasikade siphaethwe uDlayisa Mchunu ezalwa naye uPhakade. Uthe uma esefile kwadingwa ukuthi kuzobekwa Gani ukuGa induna yakhona. A6amhlophe Gase Ga6eka umuthetho ukuthi owasemaChunwini naga6ekwa u6uduna ngo6a Gaya6anga nenkosi ya6o. UDlayisa akamange ekhonza kahle kuSilwane ~~ek~~ okwenza loku. Wa6a inkosi naye ngokwakhe. Kanti wayeyinduna yenkosi. Kwase ku6ekwa uHlathi Shezi uku6a a6e yiyona induna akwakhethwa ku6antwana GakaDlayisa. Waphatha kahle uHlathi.

58

Manjena usekhishiwe uHlathi Shezi. Ukhishwe inkosi kanye na6amhlophe. Asikho isizathu so6u6i kuHlathi into njena Gamukhipha uku6a avulele a6anye intu6a. Ukuphuma kukaHlathi ku6e indatshana impela ngo6a inkosi emnyama yaze yacishi ukungxama. A6amhlophe Gakhomba uMkhali Mchunu wasendlunkulu naye. Inkosi emnyama ayakuthanda loko. Yazikhethela owayo umuntu ongeyena owasemaChunwini. Yayinamba ngomuthetho wokuthi

ser. 119

akuswelekile uku6a ku6ekwe owasemaChunwini u6uduna futhi ngo6a
6anocuku. A6antu 6aseTshekane a6amuthanda lowo muntu

59 okhonjwe inkosi yamuyeka inkos6 yakhomba umfana kamaNkuzini.

A6amhlophe a6akuvuma loko 6athi sekwa6ekwa uMkhali wasemaChunwini.

Pho-ke yathi inkosi uma ifuna uku6a nezwi yehluleka ngo6a

nayo i6ambele usiMakade oyena nkosi yamaChunu. Okwa manjena

usafunda e Edendale College usemncane. Uzlawa uMngu6ane

inkosikazi. Pho-ke lenda6a yaze yasungulwa uye unda6aza6antu

eMgungundlovu. Kwagcina ngaye uMkhali oweyinduna manjena.

Okwenza uMjudo angamuthandi uMkhali ngo6a yena ~~umkhali~~ uMkhali

~~umkhali~~ wayengayikokhonza komukhulu. Inkosi yayingamazi.

60 Yesa6a futhi ukuthi uzoyi6angisa. Manje uMkhali useyinduna

ya6angaphesheya eTshekane. Umkhali useke waya enkosini

u imu6izile. Yamululeka nezizathu e6ezenza uku6a i6elukhuni

uku6a maka6ekwe u6uduna. Naye uMkhali wayikhombisa u6uso

o6uhle inkosi wayethembisi ukuhamba ngemithetho yayo.

UMkhali lona kade eyiphoyisa iminyaka eGreytown. Pho-ke

wahamba kahle futhi nese6uphoyiseni. Uyindoda ngo6a namakholwa

unomndladla nawo. U6ekwa Philimon Mcunu kulamasonto adlulile

enye indoda yamakholwa eyivakashela njena. Izinhliziyiyo

za6aseTshakane zenelisiwe ngo6a 6e6emfuna owasemaChunwini

a6a6use kakhulu yena uMkhali lona.

ser. 119

S/13/c

1b

Uku6ulawa kwenkomo

X13|21

61 Inkomo i6ulawa ngomkhonto emaChunwini. Ziyezi6uyiswe izinkomo uma sekuthambama. Kufike namadoda amaningi na6afana. Zothi uma sezisesi6ayeni kulungiswe izitsha zonke zokuhlinza kulolwe nomkhonto. Sekuzokhethwa indoda ekwaziyo ukugwaza inkomo imi. Inkomo igwazwa ngasokunxele isandla. Umuntu usezozivimbela ezinye zisondele eduzane naye ezinye izinkomo yikhona ingezukwethuka nalena a6ayigwazayo. Uzoyigwaza esiphangeni maqondana nenhliziyo. Uma isigwazwa aphuma wonke amadoda azo6uka. Azolekelela futhi. Umunumzane uqala

62 ngokuwancamisa kuphela. Kuphuzwe izinkamba ezil~~ing~~ene noma

ser.62

zi6e mbili njena. Ayi6oshwa inkomo ezimphodweni. Usezoyigwa
 6ese elala phansi yikhona izokuwa ife masishane. Kuthi ma
 ingawanga 6ese ephinda futhi ayigwaze khona lapho ngawo umkhonto
 enye i6aleke nawo yeqe nesi6aya. Ivinjwe futhi. Mhlaumbe
 kuze ku6e amanxe6a awu 6 noma 10 ukuze ife inkomo. Umnumzane
 womuzi uyaja6ula uma ingasheshi ukufa ngo6a phela naye wophuza
 ukufa, kuyazisa futhi ukuthi uyindoda. Eshesha ukufa
 umunumzane usuke elula engenamandla engashesha nokufa uma
 sekulwa impi noma uma ebhekene nezitha zakhe. Usuke futhi
 63 eze lapha kahle izinkomo zakhe ngo6a ziyelashwa izinkomo
 za6antu, zimelwe izinyanga zizinukisele ukuze zande,
 zikhuluphale zikhule futhi uma isifile sekuthathwa izindishi
 zizokhangezela u6u6ende 6ayo igazi layo. Uma umuntu
 oyigwazile enesandla esihle li6eliningi igazi. Inkomo isizohlinzwa
 ngemi6ese, nangembazo ukuze isheshe ukuphela. Ihlinzwa
 uhlangothi lwanganxange kuqala kade ~~kuyix~~ kuyiwe kolulunye
 futhi. Uma isiphelile i6isikhishwa amanqina ne6ele noma
~~ixixix~~ isisende uma kuyinka6i. Uma sekwenziwe konke loku
 kusikwe insonyama. Nomkhele kanye nenqola. Insonyama
 yangasokunene isandla iphuma nendle6e. Eyangasokhohlo ayiphumi
 64 nendle6e. Eyangasokunene inikwa umuntu omkhulu. Eyangasokhohlo
 ithathwa umnumzane wendlu. Insonyama inyama etholakala
 ngasezinhlangothini zombili ngaphambi koku6a ihlahlelwe
 ikomo. Uma isonyama isiphumile sekuzokhishwa umkhele
 nhlangothi zombili. Kukhishwe nomkhelane futhi. Inqola
 iseduze no6ilo maduzane nesifu6a. Nayo iyakhishwa. Uma
 sekukhishwe loku sekuzokhishwa inikhono nemilenze kutholakale
 namantshontsho. Ithi ihlinzwa inkomo ku6e ku6asiwe njalo
 kosiwa amantshontsho. A6anye 6ahamba nawo 6aye nawo ekhaya
 a6ewungenandlini. Umunumzane usezokhipha umkhono wamadoda
 awudle khona lapho. Sekukhishwa okwangaphakathi konke.
 Sekuzophuzwa emuvakwa^l loko utshwala 6ese ehamba amadoda
 asayo6uya kusasa. Azophuza utshwala adle nendloko yawo.
 A6afana 6adle iphaphu la6o ngakusasa. Kugidwe kubongelwe uma
 se6edlile se6ehamba.

Ukulinda umusebenzi wamantombazane kuphela namakhosikazi. Amafana namadoda aGalindi. Kuvukwa ekuseni lingakaphumi ilanga kuhanjwe kuyolindwa kuBushwe selishonile ilanga ngo6a izinyoni zephuza ukuhamba. Amantombazane anama bhodwe awo okupheka emasimini. Amanye enza izindlwana ezincane ngo6a lishisa ilanga. Anamalengisi onke okushaya izinyoni. Kulindwa e6usika nasehlo6o. E6usika kulindwa ulentshisi nokolo. Ehlo6o kulindwa ama6ele. Kulindwa ngaphandle komqasho ehlo6o go6a ama6ele alinywa ezinta6eni. Kuye kucatshwe Gese ~~xykukt~~ kulinywa ama6ele a6awalimayo a6izwa ngokuthi ulokwane. 6awathanda ngo6a amila masishane alinywa ka6ili ngonyaka umunye. Mafushane ~~amunandi~~ amunandi kakhulu otshwaleni. Ayashesha ukudakana. Uma kwenziwe ngawo utshwala. Lama6ele ande kakhulu oThukela. Izinyoni aziwashiyi ngo6a nezinkukhu ziwathanda kakhulu kunamanye. Uma umuntu engena ntombazane uyayiqasha kwa6anye aze ayinike usakazane umasekuvuniwe. Kuyanyakaza njalo uma kulindiwe. Umuntu ahambe yonke imsimi akhuze ejikijela ngelengisi lakhe. Kuyaye kuthi emini izinyoni zi6e ngcono Gathole ithu6a lokuphumula a6alindile. Uthi ~~ma~~ ma 67 sewusuwomile ~~mitx~~ ulentshisi noma ukholo noma ama6ele Gese kuvunwa njalo. Kuyalindwa khona sekunjalo ngo6a kunamasela akutshontshayo uma sekuyingwa6a phansi. Avama ukukuthatha e6usuku. Umnumzane akalali ekhaya kuze kuphele ukuvunwa. Uma ekewa khodlwa kusa kungasekho noma sekukuncane.

Kuningi okulindwayo ngo6a nombila uyalindwa uma usaphuma phansi kunezinyoni eziwudlayo ziwugu6e phansi. Namaphe6tshisi ayalindwa uma esevuthiwe aze athenise. Izintombi utshwala a 6azozizuphuzela khona lapho emini noma selishonile. Kuye kufike nezinsizwa zizophuza zeshele futhi 68 khona lapho. Kodwa aziyi uma ukuthi yinye zisenengi. Izintombi zamakholwa ziphatha ingu6o ngambili. Enye eyokuthi uma kuqhamuka izinsizwa Geseymbatha zona. Ziphatha nesipho yokugeza khona kuzothi makuqhamuka izinsizwa Gese zigezile. Intombi engakwenzi loku ziyayizila izinsizwa ngo6a iyinuku.

ser. 119

Uma sezi6uya ntambama zi6uya umhlambi. Kuzwakala ngokuhleka
 kwazo uma sezi6uya. Zinomosindo impela ziyacula futhi.
 Nezinsizwa zizwa ngako ukuthi sezi6uya izintombi. Phela
 ukuhleka kwezintombi akufani nokwamakhosikazi ziyagegetheka
 zona kakhulu. Ezinye ukudla zilala zikhupheke ekhaya
 izwi lapha ukukupheka emasimini. Uma zilinda ~~ni~~ ulontshisi
 zikha ilantshi ~~z~~ zilipheke azihlupheki ukuthwala ukudla ekhaya

ser. 119

69

uZaveyana wakwaZuma

UZaveyana Guntwaneni Sakhe wazalwa wanolaka.

UZaveyane uyise wayekhonzile. Kwathi esemncane eneminyaka ewu 10 uyise wamusa esilungwini ukoseGenzela iphulazi.

WaseGenza izinyanga eziwu 5 waGaloka waye ekhaya. Uyise wamuGuyisela khona futhi. AkaGe esahlala manjena waGaloka njalo engasayi ekhaya alale ezintaGeni. Uyise wahamba ukuyomufuna. Wamufuna isonto waze amuthola. Wayephila ngokweGa imfe nombila emasimini aGantu ngoGa waGaloka kusehloGo.

70 Usemushaya uyise ukuGa amuthole. AkaGe asamusa kwamulungu.

Into eyaxhosha uzaveyana kwamulungu wayefuna iholo wayengazi ukuthi iphulazi yini. Wahlalahlala ekhaya waGaloka futhi waya koseGenza ezingadini ezinkangala kuBelungu ehola ishumi losheleni. Akamange eyisa ekhaya leyomali wazithengela izimbuzi kumanephu. Zazezanda izimbuzi zakhe uyise engazazi.

Usethukuthela uyise uma uManephu emuGikela loku. UseGuza ngonya ukuthi uManephu wayethuleleni kuze kuGe yilesi¹khathi na engamuGikelina? Uma nephu akaphumelela ukuthi kungani.

71 SeGelwa wafa khona lapho uyise kaZaveyane. UZaveyane naye welekelela uManephu Gaze GamuGulala uyise. UZaveyane waye yishinga emncane engafanele ukuhlula aGantu. Kodwa waye namandla endlula ukwenza. Kwathi ngelinye ilanga exaGene nomfowaGo umfowaGo ngokumazi ukuthi yishinga. Usemumemela impi ukuGa izomuGulala neGala yeza impi usefika eliGala utshwala uZaveyane kumfowaGo engazi lutho. Uthe esehamba kanti impi isimulalele endleleni. Ithena ukuqhamuka kwayo

72 yamuthelekela wakwela naye eyedwa. Kwafa abantu ababili
 abanye babaleka. Wahamba waya ekhaya. Ezakhe izicathulo
 zazibheka emuva izithende zibe ngaphambili. Umuntu uma emufuna
 aduke uma elandela unyawo lwakhe. Namaphoyisa ayesehluphekile
 ngoaba uma ababili ayengeke amabambe ayehluleka. Wayo wamela
 awashaye awabulalele angawabona. Umfowabo wamumemela impi
 manjena ngoaba ebulele unina ngomukhotho yafika impi ■
 yamuvimbezela engaph^ethe lutho kwankosikazi encane exibeni
 yamabulala. Wabathena ■ umuzi wakhe uyamusiza awaphumelela.
 Waze wafa ■ nya.

- 73 Lempi ingaphansi kwenduna yinye kwehlukana isigodi phakathi. Ngako ukuphuza nokugida. Kwathi ngomucanguzo ow>wukhona wasemaChunwini yahlomelana imikhonto. Yahlangana eGusuku nayo njengayo yakwaNxamalala neyasemaDulaneni kodwa-ke yona yayazana. Kuthiwa yahlangana umuntu wajiyela ukuthi ushonaphi loku unyezi wawumkhulu ngaleyomini. Kuthiwa yakhumuka eyangasedwaleni, kwazisa ukuthi yayingaphelele kwafa aGantu aGathath^ua aGanengi Ganezingozi GaGekabhana ngezizeze nangemikhonto. Kwathi nasekuseni yafunana futhi
- 74 yakuza induna naGanumzane. Akuhanjwelwana nanamhlanjena kuseku6i. Lezizimpi zalana nemisindo Gese ziyadumelana. Isigodi semuGangweni siGanzi cishe silingane nesakwaDumakude. Siyaziwa ngonya. Inkosi yaGajezisa kakhulu ngokulwa Godwa nangokuphathelana imikhonto into engaswelekile kuluva kuliwe ngayo. Amakhehla angcono noma kuiwona angakhuzi lomuhlolela izinsizwa ezinonya. Pho-ke kuyazisa ukuthi naGadala kuyaGaG thokozisa ngoGa iyonanto ikhulunywayo misuku yonke. Nezalukazi zakhona ziduduza aGafana ukuGa Galwe. Seyihamba ihlomelene kusize zona izinduna ukubheka oyoqala asiwe enkantolo.
- 75 SeGasheshe GaziGuyele noma kunozusindo. NaGasemaDulaneni GaGaGene naGaseMbangweni. Kwazisa ukuthi aGaseGangweni

Gehlukeni nga6e seyake ya6ambana yona. Pho-ke ayitholani
 kahle a6asemu6angweni 6avimbela ama6ulane kwakukhona umusindo
 ngakhona. 6a6aleka a6akwa6otshangane emaDulaneni yiloku
 6a6analelo kwebu 6asalindele umusindo oya6a6oqa u6z u6enze
 6ahlangane. Uma kunomusindo emaDulaneni ~~na6a~~ a6ezi a6ase 6.
 M6angweni, na6asemadulaneni a6ayi e6abangweni. A6aqonywe
 ngakhona 6ahamba ngokunyanya. 6ake 6amudumela umfowakwaXimba
 76 ezentombini yakhe emaDulaneni. Wasinda ngezihlo6o zakhe
 naye ezamuthukusa. Zacela uxolo. Kwazisa ukuthi umuntu uma
 engamunye 6angaze 6anaka kakhulul Negoso liyelikuze umuhlolo.
 Na6antu 6ahamba ngokucasha uma 6a6anga 6odwa. Kodwa uma
 6ungekho utshwala a6a6enzi lutho ngo6a na6o 6asuke ~~na6a~~ 6engahlangene
 Kuliwa uma kuyo6ukwa 6ephelele. Nezintombi zasemaDulaneni
 nasembangweni azithandani na6afana 6ezinkomo 6ayalwa njalo
 ekuhlanganeni kwa6o kwa6acazane. UCacazane ukhalo olukhulu
 lezinkomo na~~na6a~~ namahashi. A6afana 6alwa kakhulu e6usika
 ngo6a 6ona a6ayilemusindweni.

ser. 119

Ushikishi noDumakude

- 77 Lezizigodi zinkulu zombili. Empeleni isigodi sinye.
 Kodwa sike sawa ngempela kuGusa inkosi uSilwane kusewuDlayisa
 ngaphesheya owaye yinduna enkulu yenkosi. Lezizigodi zazidelelana.
 Zadumelana. Kwathi ngokuqala akwaGonakala ukuthi isiphi
 esinamandla ngoGa kwakufike kwehlulwe lesi kuthi ngakusasa
 esinye njalo. Mhlaumbe esinye siphinde kaGili sehlwa.
 Kwakuphethe umfowaseMadunwini ngaphesheya ishinga ~~ak~~ elikhulu
 inkosana kaDlayisa kwaDumakude kuwumfokaDladla umdonwi wempi.
- 78 Kuthe kugcina wehlulwa njalo njalo uDumakude. Kuze ku^eka
 namhla. Amaningi amadoda anezingozi zamaDumakude noShikishi.
 Nanamhla azifunani lezizigodi ziyesaGana. Kodwa amashinga
 awasaGonakali kahle kwaDumakude. Ashikishini asazwakele.
 Igoso lezinsizwa uNzondo Mchunu uthe angafelwa uyise nonina
 walahla phansi konke. Washiya izintombi zakhe eziningi

ser. 119

zamabhayi kwakhuzwa umhlola umntwana wenkosi egila umhlola.
 Useshada nentombazane yasemayakeni eyikholwa laseLuthela.
 Usekholwa naye. Unzondo lona wa6ulala umuntu wa6oshwa
 eseyigoso lempi. Wemithisa intombazane yebhayi eseyibhayi
 79 naye akayithatha waze ~~na~~ wa6oshwa wavela akayithatha.
 Wasuka emuzini kayise ngo6a enze into engafuneki ku6afowa6o
 na6aku6o. Gathukuthela 6ajiyela kum6ulala. #ahlala ekweni
 lakhe iminyaka eminingi waze wathola izingane. Usefa umkhwe
 wakhe. Seku6a uyena owondla izingane zasekweni. Nomkhwekazi
 wakhe. Wazilo6olela yena ngezakhe izinkomo. Usesuke ekholwa
 eMenza usehlala ~~ixix~~ isikhasha khona ephuma eLuthela nonkosikazi
 yakhe. Use6ayinduna yesulumane. Elalinothe kakhulu.
 Wase6enza iminyaka lapho laze ladli^wla isulumane. Uthena
 uku6a a6one ukuthi kunjalo wathengisa ngemfuyo yakhe wayokwakha
 80 eGreytown. Uthena engakayi eGreytown wayeseyiRoman. AmaRoma
 amenza umusizi womushumayeli. Usehamba eya eGreytown.
 Usese6enza ngaphansi kwamaRoma esenga. Usethi ngokuse6enza
 kwakhe kahle amaRoma asemenza umushumayeli we6andla laseMpofana
 Usephendule izinkulungwane zamaChunu na6afowa6o. Ukufunda
 wakuthola khona eGreytown kusihlwa. Namhlanjena ungangenkosi
 kulesisikhundla akusona. Uyena ~~na~~ obhasobhe oTishela
 6esikole eDumakude. Unezingadi zakhe. Uyafunda muhla yonke
 nezingane zakhe zisemakholishi. Umfana wakhe ufunda
 eThekwini uStandard VIII. Owakuqala emaChunwini ukufundisa
 ingane 6ayamuhleka kakhulu a6anye ngokufundisa ingane.

S / 13 / di

K13/21

ser. 119

Ukuzalwa komntwana

~~81~~ 81 Nikhulu imikhuba eyenziwayo uma ingane izalwa. Kuthi njena ingakazalwa kufunwe izinyanga zokusiza unina ukuze afelethe kahle. Umuthi owaziwa kakhulu ~~ekusizeni~~ ekusizeni inkosikazi isihlambezo. Lomuthi uyambiwa kulo leli Gese uthakwa. Uthakwa izinyanga kuphela. Uma inkosikazi kade ingaphilile kahle umunumzane ukhipha inkomo ~~yey~~ yenyanga

ser. 119

ngokwelapha kwayo uma ade engaguli kukhishwa ishumi noma imbuzi. Uma sekuyinyanga yoku6eletha inyanga iletha eminye imithi inukise inkosikazi ngezinyamazane. Uma futhi isizala iyanukiselwa nga zo izinyamazane ukuze i6elethe kahle.

- 82 Kuyahlupha namhla ngo6a a6antu a6asa6elethi kahle inyanga nayo iya6izwa uma unkosikazi e6eletha. Athi anga6eletha kuphushunywe ngezinyamazane. Isizohamba inyanga ishiye imithi ezosiza kunkosikazi nomntwana. Isizo6anika nomuthi wesidikiselo. Isidikiselo siyahlupha namhla ziningi izingane zi6ulawa isona. Sihamba kanye nofufunwane. Isizoloku iza njalo izo6ona umntwana. Uma esephumela phandle unina. Inyanga isimunika umuthi wokukhipha umntwana. Sekuzo6a umuse6enzi kanina manjena. Izomunika imithi eminingi wokucatha umntwana. Usezofuna uhlanga lokumcatha umntwana. Uma kuwumfana uz ofuna elu6anzi uhlanga uma kuyintombazane ~~z~~ uzofuna ~~z~~ oluncane
- 83 uhlanga. Uhlanga 6akha~~u~~uhlanga emfuleni 6awulungise kahle. Uma usulungile 6athathe uthi 6awuvule kahle 6awushise futhi ngemuva nangaphambili ukuze unghale6i ingane ka6i uma icathwa. Ingane icathwa kanjena. Unina uyawuphuza umuthi awumumathe awufuthele ohlangeni ukuze ungene enganeni. Uma kuwumfana 6ayamudangalalisa. Uma kuyintombazane 6ayiyiqoqa 6ayi6uthe kahle. Umntwana ocathwayo ukhula kahle, masishane futhi. Akayi ngaphandle ngaphandle kwalo uhlanga. Kuye ku6ekuhle unina a6enezikhathi zokumcatha. Uma engazigcini lezizikhathi unina uvamise ukugula umntwana. Isisu singalungi.
- 84 ~~84~~ Usezofunelwa intombazane uku6a imuphathe. Uzohlatshelwa imbuzi yesiphukup sokum6eletha. Unina usezokwenza utshwala 6amakhosikazi amusiza musukwana e6eletha. Umnumzane uzohla6a imbuzi a6onge naye. Nanga lolosuku inyanga i6akhona ukwelapha imbuzi leyo. Intombazane ihola imbuzi ngaloko uku6eletha umntwana. Usezekhula-ke umntwana. Uma kuwumakhoti ethola umntwana wokuqala usezomusa kwa6aku6o 6amuphe imbelekho. Usezo6uya nenyama eningi ayiphiwe umntwana a6a6a6akhe nomalume 6akhe. Nokuphucwa uphucwa ku6o kanina umntwana ahlatshiswe futhi imbuzi.

S/13/c

K13/21

ser. 119

1b

Ukwelusa izinkomo

85 Izinkomo umusebenzi omkhulu kumaChunu. Bafana bakufuna kakhulu ukwelusa. Kwalusa abafana abancane njena namadoda anezingane ezifundayo, nangenazo izingane ayazelusela. Zivulelwa ekuseni ziphume inhlazane zibuye emini ngoleveni zizosengwa. Amankonyane nawo awaphuma ekuseni eluswe abafanyan/ noma amantombazanyane. Kuzothi uma sekubuya izinkomo bawabuyise nawo. Athi angasengwa ehlukaniwe nonina kuze kube kusasa. Amancane kakhulu asengwa nantambama. Uma kusengwa kuqala ngokuthathwa amathunga nezifaso azingeni zonke izinkomo

86 esiGayeni. Kungena ezisengwayo kuphela esiGayeni. Ezinye zima ngaphandle njena. Kusenga izinsizwa namadoda namanye amakhosikazi ayakwazi ukusenga izinkomo uma zithambile. Amanye futhi amakhosikazi ayazelusela. Uma sezesengiwe sezihamba zoye entabeni zidle lize lishone. Zibuye selishonile sekuzosengwa ezisandozala. Gese ziyavalelwa. Azidli ndawonye ezakaDumekude zidla zodwa ezasemaDulaneni zizodwa njalo njena. Uma zike zahlangana kuyaliwa abafana kulamule omdala uma ekhona. Zidla izihlahla izinkomo zalapha ngo6a utshani abukho. Kwesinye isikhathi zingeniswe ngaphakathi

87 emthatheni kwaHulumeni. Bayantshontshisa ngo6a abavunyelwe. Kuyaye kuthi emini zehle zizophuza ngo6a amanzi awatholakali ziwathola emthatheni. Okungabafana kuziqhuba ngezimbongolo uma ziyophuza. Izimbuzi nezimvu azeluswa. Ziye zibuyiswe ntambama zihambe ekuseni ziye entabeni. Abafana bahamba nezinja nezagila nezinduku ngambili. Abanye njalo baphatha amawisa namahawu ngo6a kubuye kuliwe. Uma zingene ensimini ubona ngo6a abafana nezinja za6o beca amatshe be6aleka uma ziyidle kakhulu umunini nsimu usezokuza emakhaya afune inani

88 lokudla kwakhe. Sebezomunika bashaywe nabafana la6o. Ebusika kazeluswa ziyazidlela. Azibuyiswa futhi. Zibuyiswa uma kosa kube yidiphu ngakusasa. Abafana balwa njalo ~~kim ebusika~~ ebusika ngo6a izinkomo zihamba kakhulu ziduke. Nasediphini kuyaliwa kubanga abafike kuqala. Kuye kuqathwe nezinkuzi kubonakale eyehlulwayo. Loko kuyabalwisa abafana futhi ngo6a nalowo akafuni kwehlulwe eyaku6o. Nezinye ziyalwisa ngo6a zithi

ser. 119

zingahlanganazilwe. Namadoda ayalwa eGanga izinja nezinkunzi.
 AManye Gazilola izimpondo yikhona izohlula ezinye.

ser. 119

89

Ukwelusa

Miningi imikhu6a eyenziwa uma kudliwa iphaphu. A6afana
 Baya6ehlome 6ephelele uma kuyodliwa iphaphu. Zisheshe zi6uye
 izinkomo ngoleyomini ngo6a 6azikona ukuthi kuyodliwa iphaphu
 kwa6ani. Umfana oligwala u6onakala ngo6a ezakhe angazisikhona.
 Kuzothi la6a okuhlatshwe ku6o 6aliphathe 6atshene 6onke
 a6afana ukuthi kohlangwana kulendawo 6asho nelanga nesikhathi.
 Izinqwele sezizokwazisa6onke a6anye a6afana ~~zix~~ zi6atshene
 futhi ukuthi 6aphakathe izinduku za6o. Kuye kuze na6asemadulaneni
 90 6azodla na6o a6akwaDumakude. Sekuzoqala ngezinqwele ukulwa.
 Uma kwehlulwe eyakwaDumakude 6athukuthele 6onke a6akwaDumakude
 6ese kuliwa khona lapho.

Ukosiwa kwalo kuyathezwa ku6aswe umulilo. Izinqwele
 azikwenzi loko kuth^unywa a6afana. Sekuthathwa iphaphu kosiwa
 lona kuqala. Kukhishwe umminzo. Ufakwe onke amanoni wosiwe.
 Usuzoconywa. Uma omnye umfana ezazi ukuthi uyavika usezowudla
 6ese 6emthelelele 6amushaye izingozi 6ahambe naye 6amugeza.
 Omnye a6ashaye naye a6adelise. Inhliziyo nayo idliwa izinqwele.
 91 Uma selidliwe kusuke kuqatwe izinja nezinkunzi. Uma omnye
 e6ona ukuthi eyehlulwa eyaku6o usezothi ukuthela. 6ese 6elwa
 6odwa. Mhlaumbe ziyihlanganyele enye 6ese kuxatshanwa.
 Aku6i 6ikho muntu omundala ku6afana 6a6a 6odwa 6azilwele
 6odwa. Futhi alikho icala ngokulimazana kwa6afana 6edla
 iphaphu. Kuye kuhlekwe njena uma omnye elimele. Oku6a yicala
 uma 6ehlanganyele umfana wamunye 6onke 6aze 6amu6ulale noma
 kuqathwe umfana omncana nomndala. Ezinjeni futhi li6akhona
 uma enyeinja ziyihlanganyele zonke zaze zayi6ulala, nenkunzi
 92 yenkomo uma ziyihlanganyelⁱele. A6afana uma sekudliwa 6a6iwa
 ngeziga6a ngeziga6a. Futhi 6aqathwa ngeziga6a.

92
cont

Isigaxa. Kuthi lapho idliwayo inyama inhliziyo kushiye
 isiGaxa. Loku kwenziwa aGakhulu naGancane ngokufana. Lenyama
 esele eyomuGango. Kufuneke oyingwele ayithathe ayidle yedwa.
 Athi ~~engakwa~~ engakwaugwinyi umthamo Gamuthelekele Gonke
 njengakuwo uminzo. NakwaGancane Genze njalo. Gese kuhanjwaZke
 sekukhethwa izinkomo. Kwesinye isikhathi Gangalwi uma izingwele
 zesaGana. Kuyaye kuphele kahle njena. Nasekhaya Gayixoxe
 kahle. Uma izinkomo ziya emasimini kushaywa ukatha.

END. 119.